

Klaus Høyer er ph.d. og lektor i organisationsanalyse ved Center for Medicinske Videnskabs- og Teknologistudier, Københavns Universitet. Hans forskning er koncentreret om etik som reguleringsform og udvekslingssystemer for kropsligt materiale. Maria Olejaz er ph.d.-studerende ved Center for Medicinske Videnskabs- og Teknologistudier, Københavns Universitet. Hendes ph.d.-projekt omhandler brugen af døde kroppe i den medicinske videnskab og forholdet mellem krop og person, del og hel.

KROPPENS POLITISKE ØKONOMI

Om grænsedragningen mellem person, krop og vare i medicinske udvekslingssystemer

Medico-industrien regnes i dag for Danmarks største eksportsektor og den medicinske kunnen, den bygger på, forudsætter adgang til kroppe og humanbiologisk materiale. Dette materiale og disse kroppe er altså i en vis forstand økonomiske ressourcer. Samtidig bliver de typisk betragtet som del af personer – af subjekter. Denne dobbelthed bliver i visse situationer problematisk. Man må ikke købe og sælge "kropsdele"; personer må eje, men ikke ejes. Det er imidlertid ikke noget let arbejde at holde krop-som-subjekt adskilt fra krop-som-objekt, og den medicinske hverdag er fuld af hybrider. I denne artikel diskuterer vi, hvad sådanne hybrider udløser. Vi fokuserer på hoften som knogle og som metalprotese og de steder, hvor den bliver genstand for udveksling. Specifikt ønsker vi med artiklen at understrege nødvendigheden af at anerkende kroppens grundlæggende tvetydighed og denne tvetydigheds betydning for, hvordan vi organiserer udveksling af alt det, som hverken er entydigt subjekt eller objekt.

Introduktion

Sundhedsforskning er det største forskningsfelt i Danmark og bidrager med over 40 mia. kr. om året til den danske eksport.¹ Skabelsen af ny medicinsk viden og teknologi er derfor en vigtig del af den danske økonomi, og den forudsætter adgang til kroppe. Den økonomiske betydning af sundhedsforskningen har ført til en række politikker og initiativer til fremme af, hvad blandt andre OECD har valgt at kalde en *bioøkonomi*.² Flere samfundsforskere har påpeget, at bioøkonomi indebærer en kobling mellem det biologiske liv og det økonomiske, som er alt andet end ligetil og meget mere end et økonomisk anliggende³. Særligt når "bio" i bioøkonomi henviser til *human*-biologisk materiale, indbefatter koblingen nemlig en sammenblanding af to domæner, som vi normalt søger at holde adskilt: menneskenes og tingenes. Etableringen af en økonomi, der bruger menneskekroppen til at skabe varer, producerer derfor et aktivt grænsedragningsarbejde. Det kommer blandt andet til udtryk i en række politikker og love, der forbyder salg af kropsdele. Det er mekanismerne i denne type grænsedragningsarbejde, som vi udforsker med denne artikel. Vi mener, at disse mekanismer og de politikker, de kommer til udtryk i, er en integreret del af kroppens aktuelle politiske økonomi.

Den stigende økonomiske interesse i kroppen som biologisk ressource, og de politikker interessen stimulerer, har ført til to modsatrettede former for kritik. På den ene side kritiserer visse økonomer, jurister og filosoffer den eksisterende lovgivnings generelle forbud mod salg af kropsligt materiale.⁴ De mener denne type forbud er irrationelle og skaber unødvendige barrierer for etableringen af et effektivt "kropsmarked". Deres holdning er, at kroppen blot er et objekt som alle andre ting og bør kunne handles som en almindelig vare. Markedstilhængernes antagelse om kroppen som et simpelt objekt er dog, som vi vil vise i det følgende, problematisk af en række årsager. På den anden side er der en del samfundsforskere og etikere, der kritiserer bioøkonomien for "vareliggørelse" af kroppen.⁵ Vareliggørelseslitteraturen giver indtryk af en form for "marked", der for tiden som en stor maskine underkaster sig kroppen og gør den, der ellers tidligere var hævet over enhver form for markedsøkonomi, til en simpel vare som alle andre – altså at "markedet" allerede er etableret, men at det ikke burde være sket. Vareliggørelsesetsen er dog også problematisk af flere årsager. For det første ligger der i den en form for implicit antagelse om en fortid, hvor menneskekroppen var hævet over

1 Ministeriet for Sundhed og Forebyggelse, Sundhedsstyrelsen, Ledelsesforum for Medicinsk Sundhedsforskning & Forsknings- og Innovationsstyrelsen 2008.

2 OECD 2005.

3 Helmreich 2008; Rajan 2006; Rose 2009; Waldby & Mitchell 2006.

4 Becker & Elias 2007; Fabre 2006; Goodwin 2006; Taylor 2005; Wilkinson 2003.

5 Dickenson 2007; Holland 2001; Kimbrell 1993; Radin 1996; Scheper-Hughes & Wacquant 2002; Sharp 2007.

handel og vandel, altså at det er nyt, at penge og krop sammenblandes. For det andet synes en total adskillelse mellem pengenes og kroppens domæne at blive anset for både en ontologisk mulighed og en moralsk nødvendighed.

Den historiske uskyld er nem at tilbagevise. Faktisk er afviklingen af slaveriet, hvor mennesker blev handlet for penge, sammenfaldende med udviklingen af den kapitalistiske produktionsmåde, som nu beskyldes for at føre til vareliggørelse.⁶ Historisk set har i det mindste *visse* menneskekroppe været relativt legitime forretningsområder. Selv hvis man kun ser på kropsdele, og ikke hele mennesker, er trenden til fra politisk hold at *af*-vareliggøre globalt set ret entydig: Over de sidste 100 år (og med stigende intensitet de sidste 15-20 år) er det blevet forbudt at sælge en masse humanbiologisk materiale, som før blev udvekslet for penge.⁷ I sidste ende har spørgsmålet om, hvorvidt det er muligt (og ønskeligt) at skabe en fuldstændig ontologisk og moralsk adskillelse, dog mere karakter af et valg af teoretiske præmisser end noget, der i sidste ende kan påvises eller afvises empirisk.

Artiklens teoretiske præmis er, at der ikke findes absolutte dikotomier. Vi følger her videnskabssociologen Bruno Latours idé om, at kategorisering udgør en form for purifikationsarbejde, der stimuleres af en uundgåelig strøm af hybrider, som overskrider de signifikante skel, purifikationen ellers søger at opretholde.⁸ Med denne præmis bliver det mindre interessant at identificere moralsk forkerede sammenblandinger og mere relevant at undersøge, hvordan, hvornår og hvorfor purifikationsarbejdet går i gang. Den moralske kritik i vareliggørelseslitteraturen er udtryk for et purifikationsarbejde, og vi vil argumentere for, at et sådant purifikationsarbejde også er et centralt element af de mekanismer, vi skal undersøge for at kunne forstå kampene om kroppens politiske økonomi på det sundhedsvidenskabelige område i forhold til skabelsen af adgang til kropslige ressourcer. Når aktører bliver engageret i purifikationsarbejde, som skal holde krop og marked adskilt, antager de typisk, at det er muligt klart at sige, hvad der er krop og hvad der er marked. Ellers ville forsøget på adskillelse ikke rigtigt give mening. Det er imidlertid ikke klart, hvad der er del af en krop, og på samme måde er markedet ikke en afgrænset størrelse, vi kan gå ud og identificere i verden. Der er mange måder at udveksle på, og referencer til "markedet" og penge er ikke entydige ting, men symboler vi bruger til at tillægge udvekslingerne bestemte betydninger.⁹ Det er gennem selve purifikationsarbejdet, at vi skaber en fornemmelse af entydige enheder, og i den forstand er vores forestillinger om marked og krop altså at forstå som resultater af det arbejde, som hybrider provokerer os til at lave, frem for separate enheder, der uheldigvis er i gang med at blive sammenblandet i en 'vareliggørelsesproces'.

6 Haskell 1985; Hoeyer 2007.

7 Hoeyer, Nexoe, Hartlev & Koch 2009.

8 Latour 1993.

9 Callon 1998; Carrier 1997; Hart 1990.

For at forstå de basale purifikations-mekanismer i kroppens politiske økonomi kan det være nyttigt at prøve at undersøge nogle af hverdagens små, rutineprægede og relativt ukontroversielle måder at forholde sig til grænsedragningen mellem menneske og ting. Vi vil bruge studier af sådanne eksempler til at fremdrage nogle mekanismer, vi mener, har mere almen analytisk værdi. Vi undersøger konkret, hvordan der skabes *adgang* til kroppen som materiel ressource; hvordan ideer om hvad der overhovedet er '*del af*' en krop bliver til i den proces; og hvilken rolle referencer til *markedsøkonomi* og *penge* spiller for de involverede aktører i dette grænsedragningsspil.

Krop og grænsedragning som teoretisk projekt

Spørgsmål om adgang til kroppen omsættes typisk til spørgsmål om, hvad kroppen *er* – altså hvad Gottweis, Metzler og andre har kaldt en slags *onto-politik*: en særlig form for purifikationspolitik der handler om at definere det værende.¹⁰ Når aktører kæmper om at definere, hvad en menneskekrop er, fokuserer de typisk på dens afgrænsning. Der er mange typer af afgrænsning af menneskelighed, fx menneske/dyr, menneske/ånd, menneske/monster,¹¹ men den, der er i spil i forhold til vores problemstilling, er grænsen menneske/ting. Vi fokuserer altså på bestemmelsen af forholdet mellem den omgivende materielle verden og den del af den materielle verden, der opfattes som menneskelig. Det giver et fokus på det, som hverken er entydigt subjekt eller objekt.¹² Når folk forsøger at finde grænser for, hvad der er et menneske, knytter det ofte an til forsøg på at bestemme, hvornår et liv begynder og hvornår det ender, som vi ser det i abortdebatter, debatter om for tidligt fødte børn og fosterkirkegårde, og i forbindelse med organ- og vævsdonation fra hjernedøde, livsforlængende behandling af komatøse og aktiv dødshjælp.¹³ Grænsedragningen mellem det menneskelige og det rent materielle foregår imidlertid igennem hele livet og finder sted i selv de mest trivielle aktiviteter, fra defækation til næsepudsning og hvad vi gør med spyt.¹⁴ Der er ingen klare grænser for, hvornår og hvor længe givne materielle elementer er '*del af*' et menneske, og onto-politikkens purifikationsarbejde sætter ind, både når noget udveksles mellem mennesker, og det skal afgøres, *hvem* det er del af, og når grænsen skal drages mellem at være '*del af*' et menneske, og blot være ren materialitet uden menneskelighed.

10 Gottweis, Braun, Haila, Hajer, Loeber, Metzler et al. 2008.

11 Alter 2007; Bolton 2008; Haraway 2008; Ingold 1988; Wolfe 2010.

12 Når vi her og i det følgende taler om "subjekter", er det ikke som navnet på et universelt fænomen, men i stedet som et begreb med performative effekter – et begreb, som aktører bruger til at skabe betydning med.

13 Kaufman & Morgan 2005.

14 Elias 1994; Laporte 2000.

Fig. 1.
Knoglekapel ved kloster i Evora, Portugal. Murene i kapellet består af knogler fra tidligere munke og søstre i klostret. I kapellet kan man mindes de døde og tænke på døden.

Den feministiske filosof Julia Kristeva betragter menneskets afgrænsning af sig selv fra den materielle verden som et livslangt futilt projekt, der samtidigt er konstitutivt for selve det at være menneske. Livet igennem, skriver hun, forsøger vi at løfte os selv ud af den simple materialitet, men det er en kamp, vi altid taber:

“These body fluids, this defilement, this shit are what life withstands, hardly and with difficulty, on the part of death. There, I am at the border of my condition as a living being. My body extricates itself, as being alive, from that border. Such wastes drop so that I might live, until, from loss to loss, nothing remains in me and my entire body falls beyond the limit – cadere, cadaver. If dung signifies the other side of the border, the place where I am not and which permits me to be, the corpse, the most sickening of wastes, is a border that has encroached upon everything.”¹⁵

15 Kristeva 1982, s. 3.

Når noget materielt betragtes som 'krop', fremmer det materialets menneskelighed, det bliver en del af denne eksklusive sfære, der kendetegner vores stræben. Vi har altså to domæner, personernes (mennesket i moralsk forstand) og tingenes (der er kompatibelt med varernes domæne i markedstænkning), som tillægges forskellig værdi og alligevel mødes begge i kroppen. De to domæner har historisk specifikke betydninger – i en tid med slaveri kan man godt være person og vare på samme tid, mens det i en nutidig dansk kontekst synes at udelukke hinanden – ligesom der er historisk specifikke måder at skelne mellem, hvad der er person og ting.

Der er en lang historisk tradition for at interessere sig for afgrænsninger af, hvad der er del af en person og hvor længe. Historikeren Caroline Walker Bynum har i sine studier af middelalderen beskæftiget sig med den kristne idé om kropslig genopstandelse og hun argumenterer for, at den moderne idé om person har rødder i middelalderlige forestillinger om relationen mellem krop og sjæl.¹⁶ Hun fremhæver vigtigheden af den fysiske krop i vestlige forestillinger om person og identitet og indkredser en teologisk doktrin om *materiel kontinuitet* mellem krop og person. I middelalderen indgik forestillingerne om krop og person således i en teologi som indeholdt troen på en endog meget fysisk og materiel genopstandelse. Forsøg på at skelne mellem person og omverden afspejlede en afsøgning af, hvad der ville få adgang til paradiset. Ifølge Bynum er det i dag i relation til nye sundhedsteknologier frem for i relation til genopstandelse, at man søger at etablere grænser for, hvad der er menneske/subjekt og hvad der er omverden/objekt, men det er reelt samme type aktivitet og samme sæt af forestillinger om materiel kontinuitet.¹⁷ Når vi i dag interesserer os for sådanne grænsedragninger i sundhedsvæsenet, gælder det typisk de situationer, hvor kroppe og kropsdele går fra at repræsentere personer til at blive anvendt som ressourcer.

Den materielle kontinuitet mellem krop og person er således stadig aktuell i dag, men i lyset af andre problematikker.¹⁸ Vi vil argumentere for, at grænsedragningen særligt bliver aktuell i situationer, hvor omsorg står på spil, og at henvisninger til penge og markedsøkonomi her spiller en symbolsk rolle, da markedsreferencer indikerer egeninteresse og signalerer særlige monetære motiver. Materiel kontinuitet er dermed ikke blot en stabil teologisk arv, en idé, men en særlig måde at opleve en grundlæggende tvetydighed på, som får historisk specifikke udtryk alt efter de situationer, hvor vigtigheden af grænsedragning opstår.

16 Bynum 1991; Bynum 1995.

17 Se også Rabinow 1992.

18 Der er en lang tradition i antropologien for at diskutere forholdet mellem krop og person (Carrithers, Collins & Lukes 1985; Geertz 1973) og den kulturelle varians i den betydning, som materialitet tillægges for en persons identitet (Bird-David 2004; Bodenhorn & Bruck 2006). Vi koncentrerer os dog i denne artikel om den danske kontekst og fremhæver dens historiske forudsætninger og specificitet frem for at gå i dialog med de påstande om absolut adskillelse mellem krop og person i andre 'kulturer', som præger dele af denne litteratur.

Metode

Denne artikel bygger på et feltarbejde om udvekslinger af hofter udført i perioden 2008-2010 i Danmark af Klaus Høyer, men artiklen foregriber samtidigt et nyt projekt om forholdet mellem krop og person, som vi er i de tidligste faser af i samarbejde med Anja Marie Bornø Jensen og Sebastian Mohr. Hoften udgør et interessant eksempel på kropslig udveksling, fordi den udveksles i to udgaver, en knogle (femur) og en metalprotese. Når patienter får, hvad de ofte kalder 'en ny hofte' er det i 80 procent af tilfældene på indikation af slidgigt, hvor selve knoglen ikke fejler noget, men brusken er væk. I disse tilfælde (ca. 5.000 om året i Danmark), kan man gemme knoglestykket i en knoglebank og bruge det senere til andre, mere komplicerede former for kirurgi efter eksempelvis kræftoperationer, hvor man rekonstruerer modtagerens egne knogler ved at bygge et skelet af donorknogle, som recipientens egne celler gror ind i.¹⁹

Høyer valgte at studere danske knoglebanker, efter Vævsloven nødvendiggjorde reorganisering i 2007.²⁰ Han interviewede ledende figurer i politikudviklingen, kirurger, knoglebanksansvarlige, donorer og recipienter, og han foretog deltagerobservation på et dansk hospital i forbindelse med den donationssamtale, hvor det aftaltes, at knoglen skulle doneres til en knoglebank. Med en assistent (Sofie Okkels Birk) blev samtlige 17 knoglebanksledere i Danmark interviewet om deres praksis. Parallelt hermed fulgte han metalversionen af knoglen. To tredjedele af den danske befolkning bliver kremeret, særligt mange i storbyområder. Ved kremering dukker metalhoften op i asken – dens smeltepunkt ligger over de 800-1000 grader, der bruges i ovnen – og man skal så igen tage stilling til, hvad der skal ske med den og under hvilke vilkår. Udover at besøge krematorier og interviewe krematoriepersonale fulgte Høyer debatterne om genindvinding fra krematorier i dagspressen og fulgte nyhedshistorier op med telefoninterview med de aktører i blandt andet krematorieforeningen, der gav udtryk for holdninger til spørgsmålet. Som beskrevet nedenfor har et hollandsk firma, Orthometal, fået rettighederne til genindvinding af det danske krematoriemetal, og det ægtepar, der leder firmaet blev interviewet hos Høyer privat, mens de var i landet for at indsamle genbrugsmetallet. Knogledonorerne, som jo selv var blevet bærere af en metalprotese, blev desuden interviewet om deres syn på krematoriernes praksis.

Ved at veksle mellem to versioner af hoften og forskellige kontekster var det målet at undgå at naturalisere, hvad der er 'del af' et menneskes krop og hvorfor. Som vi vil vise, er det eksempelvis ikke nødvendigt at være biologisk associeret med en person for at blive anset som for menneskelig til at kunne sælges. De fleste kulturelle studier af udvekslingssystemer for kropsdele tager det mere eller

19 Løje & Stürup 2004.

20 Indenrigs- og Sundhedsministeriet 2006.

mindre for givet, hvad der er del af en krop, og de fokuserer typisk på særligt dramatiske udvekslingsformer.²¹ I studiet af hofter, derimod, var det et mål i sig selv at opsøge det hverdagsagtige og rutineprægede, det som ikke aktiverer de store offentlige kontroverser og at undgå at forudsætte som præmis, hvor grænserne for det menneskelige går – hvad der 'i virkeligheden' er del af et menneske.

Knoglen

Man har forsøgt sig med knogletransplantation i århundreder, men det egentlige gennembrud kom i 1878-1880, da en engelsk læge lykkedes med først at fjerne et stort stykke knogle fra armen på et treårigt barn og derefter gennem tre operationer fik indsat knogle taget fra andre børn.²² Op gennem særligt anden halvdel af det 20. århundrede blev knogletransplantation mere og mere almindeligt, og knogleforsyninger blev en vigtig faktor for teknologiens udvikling. Adgang til knogle krævede en måde at få løsrevet knogle fra kroppe så at sige og etableringen af et udvekslingssystem. I 1940'erne, da denne type kirurgi blev etableret i USA, var det almindeligt, at kirurgerne fik knoglen fra andre patienters operationer, men som en af de førende kirurger på feltet senere skrev i et tilbageblik, var det alt for tidskrævende at stå og vente på hvert enkelt stykke knogle, og så begyndte man at søge nye veje:

“I had spent long hours at the side table in the operating room waiting for the thoracic surgeon to give me 6 sparse inches of rib. It was at that time I realized that a more efficient source of excess bone could be found (...)”²³

Man valgte en kilde, der tilsyneladende aldrig løber tør, nemlig lighuset. Såkaldt kadaverdonation blev den almindelige adgang til knogle i USA. Hvor man tidligere betragtede knogle taget fra en patient som en slags hospitalsaffald, der tilhørte hospitalet, så krævede brug af ligdele imidlertid pårørendes godkendelse. Der var her krav om noget, der i dag kaldes informeret samtykke, hvilket delvis skyldtes tidligere offentlige konflikter om gravtyverier. For at en knogle kunne forlade donor på en legitim måde, skulle der nu altså en godkendelse til – en godkendelse der på paradoksals vis *både* gjorde knoglen til 'del af' den person, den blev taget fra (hvad den ikke var blevet betragtet som, så længe den kom fra levende patienter), og ophævede dette tilknytningsforhold ved at muliggøre donation. Samtykket blev på denne måde et fast punkt på ruten, når et stykke knogle skulle

21 Waldby & Mitchell 2006.

22 Macewen 1881.

23 Hyatt 1976, s. 17.

rejse mellem mennesker og opnå ny nytteværdi – et obligatorisk passagepunkt²⁴. Samtykket skaber forestillingen om et aktivt subjekt, der har ejerskab over kroppen hvorved kroppen fremstår som objekt for subjektet.²⁵ Etableringen af et bagvedliggende subjekt muliggør således objektliggørelsen af kroppen.

I Danmark er knogledonation og -transplantation indført langt senere end i Tyskland og USA, og her bruger man næsten udelukkende knogle fra levende patienter, der undergår hofteoperationer (femur). Om man altid har bedt om informeret samtykke i Danmark er svært at svare på, men Vævsloven har indskærpet dette krav, og man beder i dag typisk om samtykke i forbindelse med den samtale, hvor patienten efter udredning får besked om, at han eller hun bliver indstillet til en operation. Patienten kommer ind til lægen og de sidder foran et røntgenbillede af hoften. Lægen peger på forkalkningen ved den manglende brusk og siger: ”Det her tager vi ud. Det kan du ikke bruge – men det kan vi. Er det i orden at vi tager det fra?”

Det er der meget sjældent nogen, som siger nej til, og patienten bliver derefter bedt om at underskrive et samtykke. Samtykket var ikke noget, donorerne kunne huske ved opfølgende interviews i dette studie. I det hele taget opfattes donationen som meget ukontroversiel. En donor forklarede om brugen af knoglen:

”Ja, øh, jeg syntes det helt ok. Jeg sagde bare, de ikke måtte tage mere, end de ellers ville have gjort, så er det helt i orden [stille latter]. Altså, det betyder vel ikke noget, fordi ellers smider de det bare ud, ik?”

Udover villigheden til at donere knoglen, er der to ting, som er værd at bemærke i dette citat. Det ene er den lille tvivl om, hvorvidt man kunne finde på at tage for meget. Det er en tvivl, patienten ønsker udryddet med det retoriske spørgsmål til slut. Det kan vi tolke som et forsøg på grænsedragning mellem at være mål for interventionen og middel for andres behandling. Brugen af kroppens dele som ressourcer i andres behandling vækker nemt denne type overvejelser, selv når de tilsidesættes som unødvendige. Den anden ting at bemærke er affaldsmetaforen, som bruges til at mane tvivlen væk. Ved at stille spørgsmålet ”ellers smider de det bare ud, ik?” markeres, at det kun udtages for donors skyld. Ideen om ”affald”

24 Latour 1987.

25 Det er en fænomenologisk selvfølgelighed, at vi både er en krop og har en krop (Merleau-Ponty 2002; Wolputte 2004), og normalt er denne dobbelthed som subjekt og objekt ikke noget problem (Kelly 2003). Filosofen Drew Leder (1990) har argumenteret for, at kroppen først bliver et objekt for subjektet, når subjektets opmærksomhed rettes mod den, typisk når det føler smerte. Ellers er kroppen-som-objekt ’fraværende’ sådan at forstå, at den er det, som ser, hører, smager og føler og ikke noget, der selv bliver set, hørt, smagt eller følt. I teknologifilosoffen Don Ihdes (2002) post-fænomenologi lægges der imidlertid vægt på, at det ikke kun er den antropocentriske verden, der skaber subjekt/objektspil, men samspillet mellem humane og nonhumane aktører. I dette eksempel er skabelsen af kroppen-som-objekt for kroppen-som-subjekt således også et resultat af de sociale (informeret samtykke) og medicinske (transplantationmedicin) teknologier, de humane aktører er i samspil med.

er en meget almindelig måde at overskrive betydningen af kropsligt materiale, der skal bruges af andre, hvilket blandt andre Mette Nordahl Svendsen har vist i forbindelse med donation af såkaldt 'overskydende' befrugtede æg.²⁶ At henvise til materialet som affald er således ikke en neutral beskrivelse, men en måde at markere, at donor ikke står til at miste noget.

Hvis knoglen var affald – ren materialitet uden menneskelighed – ville den kunne bruges til hvad som helst, men det er ikke tilfældet. En mand sagde eksempelvis spøgefuldt, at han gerne donerede fordi – “Ja, jeg regnede jo ikke med at tage det med hjem til hunden.”

En anden mand sagde tørt, at han donerede, fordi han ikke havde hund. Det lidt groteske grin, der trak om munden på dem begge, markerer en afstandstagen fra ideen som absurd, og det indre billede af en hund liggende på stuegulvet med en hofteknogle er da også grotesk. Når vi griner sammen over billedet, forbinder latteren os på den ene side med vores fælles, banale kropslighed,²⁷ som gør at vores knogler faktisk *kunne* bruges som hundefoder, og samtidig bliver latteren en måde at igen hæve knoglen op i det menneskeliges sfære og ud over knoglens jævne materialitet. Latteren markerer at ideen er absurd, og at en menneskeknogle selvfølgelig ikke kan gives til hunden, sådan som andre knogler kan. Den skal helst ikke blive en banal materiel ressource.

Alle de interviewede donorer foretrak, at knoglen blev brugt til medicinske formål frem for blot at blive smidt ud (eller givet til hundene). De fleste foretrak også, at man lod private kosmetiske klinikker bruge eventuelt overskydende knogle, frem for at den bare blev destrueret. Antropolog Jennifer Hecht har foreslået, at der med sekulariseringen ved slutningen af det 19. århundrede fremkom nye måder at tilskrive kroppen betydning, hvor forestillinger om brugs- og nytteværdi blev måder at knytte kroppen til den antropocentriske verden, selv uden en forestilling om en guddommelig sjæl forbundet med materiel kontinuitet til Guds skaberværk.²⁸ At man kunne drage nytte af kroppen var en måde at undgå, at den faldt over grænsen til den banale materialitet i Kristevas forstand. Lysten til at donere kan på den måde ses som udtryk for en lyst til at bevare knoglen i det menneskeliges sfære. Det, at den bliver brugt, er ikke at gøre den til rent objekt, til en rå ressource, et ligegyldigt middel – det er faktisk at bevare et tilknytningsforhold til de betydningsfulde subjekter og deres sfære.

At knogle for de involverede aktører ikke bare er knogle i en flad materiel forstand, bliver særligt tydeligt, når man spørger folk, om man må *sælge* deres knogle, eller om de ville ønske sig penge for den. Tanken virkede anstødelig, absurd og forkert på alle de interviewede, og den typiske reaktion i interviewene var en analogi til organhandel, som noget alle burde være enige om er forkert:

26 Svendsen 2007; Svendsen & Koch 2008; Svendsen 2011.

27 Bakhtin 2006.

28 Hecht 2003.

“Jeg vil ikke have, det er ligesom i de fattige lande (...), at folk sådan bliver nødt til at sælge deres organer. Det kan jeg virkelig ikke lide”.

Hvis udvekslingen skal opfattes som legitim, skal knoglen altså ikke udveksles som en vare – den skal ikke købes og sælges. Det centrale for donorerne synes at være relateret til den lille tvivl, om hvorvidt en læge ville tage for meget, som en informant beskrev ovenfor. Lægen må ikke kunne tjene på at tage knogle ud, og donor selv må ikke modtage penge for knoglen. Vi mener, at talen om penge fungerer som en form for symbolsk markør for motiver og forventninger til andre aktører – en markør, der bliver central for grænsedragningen mellem menneske og ting. Hvis nogen får penge for at donere eller udtage knogle, så forventes pengene at være motivet for at gøre det. Derved bliver det kropslige materiale betragtet som en vare, og varer er simple materielle ressourcer uden menneskelighed. Markedsreferencer har dermed en symbolsk funktion i onto-politikken. Samme mekanisme kan man se i spil, når metaludgaven af hoften udveksles, som vi skal se, når vi nu bevæger os ud af klinikken og ind i de danske krematorier.

Protesen

I 2001 kom et interessant cirkulære fra Kirkeministeriet, som de danske krematorier dengang hørte under, hvori man skelnede mellem det guld, der er i tænderne og eventuelle smykker lagt i kisten med afdøde, og så det titanium og øvrige metal, der stammer fra proteser. Der stod, at –

”ædelmetaller fra smykker og tænder samt rester fra personlige effekter, som den døde har fået med i kisten, ikke må sorteres fra, men så vidt muligt skal følge asken i urnen.”²⁹

Protesemetallet derimod skulle betragtes som tilhørende krematoriet og sælges til det hollandske firma, Orthometal:

”Når Danske Krematoriernes Landsforening modtager betaling fra det nævnte firma fradrages indsamlingsomkostningerne, og det herved fremkomne nettobeløb fordeles mellem de deltagende medlemskrematorier i forhold til disse kremationsantal det pågældende år. Fordelingen mellem krematorierne foretages én gang pr. kalenderår. Aktiviteten kontoføres på en særskilt konto i Danske Krematoriernes Landsforenings regnskab.”

29 Kirkeministeriet 2001.

Fig. 2. Fra et krematorium i Danmark. Et kig ned i en "raritetskasse" med forskellige metalrester fra krematoriet.

Det er i sig selv interessant, at forskellige typer af metal tilsyneladende har forskellig kapacitet for menneskelighed, men her vil vi fokusere på de konflikter instruksen om salg gav anledning til. Tre af de 37 danske krematorier valgte ikke at følge cirkulærets opfordring til at sælge proteserne fordi, som en af krematorielederne sagde om dette metal: "Det tilhører personen". Samme krematorium havde tidligere fragtet metaldelene til genbrugspladsen, men nu besluttede menighedsrådet (krematoriets formelle ledelse) at samle alle disse proteserester i beholdere og begrave dem samlet "i indviet jord".

Indviet jord var en måde at udtrykke respekt for afdøde på, forklarede samme krematorieleder, og der var ingen skelen til afdødes egen trosretning eller mangel på samme. Bisættelse af proteserne i indviet jord vil reelt sige, man enten graver et normalt urnehul og fylder det med masser af protesedele, eller at man graver en grav med ekstra dybde og så lægger protesedelene nederst og kisten ovenpå. Den tvetydige status kan ikke blive tydeligere: Protesedelene er for menneskelige til at blive solgt, men ikke menneskelige nok til at komme med asken ned i den individuelle urne. De skal respekteres som et bisat lig, men ikke under hensyntagen til afdødes personlige trosforhold. Ved at bisætte dem i indviet jord holdes de i en menneskelig sfære, men ikke som del af specifikke mennesker. Det er værd at lægge mærke til, at hvor de før kunne blive til affald og ende på genbrugspladsen,

så aktiverede udsigten til, at de kunne blive *solgt*, et potentiale for menneskelighed, der nødvendiggjorde andre måder at komme af med dem på. Associationen til en pengeøkonomi gjorde transitionen fra menneskeligt materiale til ren materialitet for brat, og re-aktiverede trangen til grænsedragning, men nu med det resultat, at det tidligere affald blev mere menneskeligt.

Man kan selvfølgelig indvende, at det dog kun er tre af krematorierne, der handler på denne måde, og at de øvrige 34 krematorier nøgternt har erkendt, at metal blot er metal (i hvert fald så længe vi taler om titanium og ikke guld). Og ganske rigtigt opfattes genindvinding da også som relativt ukontroversielt i krematorieforeningen. I hvert fald så længe vi blot taler om at indsamle metallet og overdrage det til Orthometal. I denne fase er det en form for forsvarlig affaldshåndtering. Når så betalingen falder, er det et lidt mere kompliceret spørgsmål. De fleste krematorier har nemlig valgt at donere de penge, de får for proteserne, til velgørende formål. Dette metal er altså en form for metal, der ikke må være profitskabende. Som med knoglen der kan gives til gode formål, men ikke tjenes penge på, så synes nytteværdien ikke at være et problem, men det er monetære symboler til gengæld. Penge forfladiger det udvekslede materiales værdi. Den menneskelighed, der umuliggør profit i første led, holder dog ikke i andet led: Orthometal tjener penge på deres genindvinding og har ekspanderet over hele Europa og dele af det amerikanske marked. Men Orthometal, der i øvrigt drives af en ortopædkirurg, der selv sætter hofter ind i patienter tre dage om ugen, er alligevel meget opmærksomme på den sensitivitet, der omgiver de kropslige hybrider, de genindvinder. Selvom metal "blot er metal", har de besluttet, at netop dette hofte-metal kun sælges til flymotorfabrikker, og ikke kommer til at komme tilbage ind i nogens krop i form af en ny protese. Onto-politikkens grænsedragning er således også her blevet aktiveret af udsigten til sammenblandinger af menneskelighed og banal materialitet.

Varmen

Metal er ikke den eneste materielle værdi i et krematorium. Krematorierne har i årevis ønsket sig at genindvinde varmen, som de store ovne genererer. Der kræver en del brændsel for at brænde et lig: Tynde mennesker kan forbruge op til 30 gange så meget brændsel, som en overvægtig, der jo til dels "kommer med sin egen brændsel", som en krematorieleder sagde med et underspillet, skævt smil. Igen synes smilet og latterens groteske undertone udløst af tanken om vores banale, fælles materialitet. Alle krematorieforeningens forslag om varmeindvinding er på trods af energiforbruget imidlertid blevet afvist af politikerne med henvisning til, at det ville være uetisk at bruge lig til opvarmning. Her er det etik, der tjener som grænsedrager, uden at det præcise etiske ræsonnement ekspliciteres, men som

med knoglen synes det igen at handle om at sikre, at liget ikke gøres for åbenlyst til et middel, en ressource, og dermed til banal materialitet.

Det sidste årti har imidlertid ændret rammesætningen af denne problemstilling, da studier har konstateret, at krematorier giver anledning til kviksølvforurening. Her er det et andet metal, nemlig fyldningerne i de afdødes tænder, der som hybrid aktiverer grænsedragningens purifikation. For at inddæmme kviksølvet skal varmen fra krematorierne gennemgå en proces, der svarer til den, som bruges ved varmeindvinding (luften skal nedkøles). Hvis man så ikke ville bruge varmen til opvarmning, så skulle man bygge særlige konstruktioner på tagene af krematorierne for at lukke varmen ud i naturen. I lyset af dette bad kirkeminister Bertel Haarder Det Etske Råd om en udtalelse. De fandt først henvendelsen besynderlig (ikke mindst fordi krematorierne ikke hører under deres område), men gav alligevel et velovervejet og nuanceret svar, hvor de lagde vægt på, at formål og intention med varmeindvindingen ikke var at genindvinde varme, men at undgå forurening. Desuden, fortsatte de, er varme jo blot en form for energi, og man kan ikke sige, at nogle typer energi må bruges til opvarmning og ikke andre:

”Det er...uomgængeligt, at mennesker ligesom andre organismer efter døden omsættes på den ene eller anden måde og indgår i naturens kredsløb, det vil sige diffunderer ud i omverdenen.”³⁰

Varme er altså blot varme, som blot er varme. Men så er der det med at sælge varmen. I sidste del af sin udtalelse, foreslår Rådet, at man holder sig fra at tage penge for lige netop denne slags varme, og at man i stedet finder andre måder at bruge den på: “overskudsvarmen fra kremering [...] bør anvendes på selve krematoriet og i tilknyttede bygninger”. Og man specificerer det ønskelige i, at hvis man modtager penge for varmen, så skal: ”eventuelle midler fra videresalg af varmen til et kraftvarmeværk [...] ikke opfattes som egentligt indtægtsgivende.” Så når først penge bliver del af udvekslingen, er varme alligevel ikke bare varme. Markedsreferencerne kommer igen til at aktivere onto-politikkens purifikationsarbejde og ønsket om at markere en særlig sfære for kropsligt materiale.

Hoftepatienterne, som også blev interviewet om deres holdning til krematorierne, slog som regel en stor latter op, når de blev præsenteret for problemstillingen, og kaldte genindvindingen ”naturlig” og ”rationel”: “Al den her varme og så vil de bare lukke det ud – til ingen verdens nytte [indigneret]! Du kan da ligeså godt bruge det!” Eller: “Hvis [varmen] kan være til nogen nytte, så synes jeg da den skal bruges.”

Men når direkte adspurgt, om krematorierne så skulle få lov at sælge varmen, så forstummede latteren og det blev foreslået, som også Etsk Råd gjorde, at man

30 Det Etske Råd 2006.

nok skulle undgå at blande penge ind i det og måske nøjes med at bruge lige netop denne varme i eksempelvis kirkebygningerne. Nyttевærdi kompromitterer altså tilsyneladende ikke tilhørsforholdet til den antropocentriske verden, men udveksling for penge afspejler forkerte motiver og en status som ren tingslighed – som objekter og ren, banal materialitet. Et fald ud over den grænse, Kristeva påstår, vi kæmper imod hele livet – og som genfindes selv i krematoriernes håndtering af den døde krop.

Konklusion

I en bioøkonomisk sammenhæng, hvor eksport og sundhedsindustri er afhængig af adgang til kropsligt materiale kommer enhver krop potentielt til at optræde som både mål (patient) og middel (humanbiologisk materiale). Vores eksempler på udveksling af "humant" materiale viser, at et stykke purifikationsarbejde ofte fremstår nødvendigt for de mennesker, som er involveret i udvekslingerne af materialet, for at de kan håndtere denne tvetydighed. Hvis vi skal forstå den bioøkonomiske udvekslingsform og kroppens politiske økonomi, må vi først forstå de mekanismer, der er i spil, når kroppens hybriditet aktiverer sådanne purifikationer.

Vi har vist, hvordan adgangen til kroppen som ressource fremprovokerer ontopolitiske forståelser af knogler, proteser og varme som *'dele af'* kroppe, selvom denne status måske egentlig var uklar, inden brugsværdien og udvekslingen blev aktuel. Særligt referencer til markedsøkonomi og penge spiller for de involverede aktører en vigtig rolle i dette grænsedragningsspil, fordi de aktiverer særlige forventninger til aktørers motiver og signalerer, at det udvekslede materiale er at betragte som varer – hvad der er blevet selve antitesen til den menneskelige person i den aktuelle danske kontekst, der er præget af det kapitalistiske grundskel mellem personer og varer. Kroppen kan blive genstand for denne type grænsedragning, hvad enten der er tale om biologisk materiale fra kroppen, om metaller der har været i den, eller varme der udvindes fra den. Menneskelighed er et potentiale, der ikke knytter sig til kroppen som et ontologisk objekt med særlige karakteristika, men i stedet processuelt opstår gennem purifikationsarbejde.

Vi har argumenteret for, at informeret samtykke skaber et aktivt subjekt, der selv skiller sig af med kroppen som objekt, og for at 'samtykket' samtidig markerer en gaverelation frem for salg. Det tjener sammen med referencer til nyttевærdi til at holde hybriderne i den menneskelige sfære frem for at forfalde til banal materialitet. Affaldsmetaforer eller professionsregler kan bruges til at signalere fravær af interessekonflikt. Særligt når der er referencer til "markedet" eller til penge aktiveres et engageret purifikationsarbejde. Penge leverer samtidigt en fortolkningsramme for aktørernes intentioner og dermed typen af relation mellem

parterne. Forsøgene på at få udvekslinger af kropsligt materiale til at fremstå som tilhørende en antropocentrisk sfære skaber særlige blinde punkter og modvilje mod diskussion af de økonomiske aspekter af udvekslingen. Økonomien organiseres gennem betaling af *kompensation*, og der er et næsten totalt fravær af regler for, hvordan kompensationer udregnes. Derved skabes reelt en særlig lomme for visse profit-virksomheder, som man ikke kan forhandle pris med.

Vores overordnede pointe er, at vi ikke forstår kroppens politiske økonomi, hvis vi forudsætter 'marked' og 'krop' som ontologisk veldefinerede objekter, der for tiden støder sammen i en form for vareliggørelsesproces. I stedet bliver vores ideer om, hvad der er del af en krop til gennem aktivt purifikationsarbejde. Dette arbejde bliver relevant, når aktører ønsker at afgøre, om de er mål eller middel i andres projekter, og dermed hvad de kan forvente af omsorg. Det er svært at forestille sig et menneske, som ikke ved sygdom og i konfrontationen med sorg, vil finde det væsentligt at finde ud af, på hvilken side af denne grænsedragning det selv står; om det selv og dets kære er mål eller middel i andres projekter. Markedstilhængere anser som nævnt i indledningen ofte dette grænsedragningsarbejde for irrationelt og en unødigt hindring for et velfungerende kropsmarked.³¹ Spørgsmålet er dog, om det ikke snarere er tilhængere af en 'markedsmodel' for kropsdele, der med deres forestilling om kroppen som et entydigt objekt og markedet som en enhed med veldefinerede kvaliteter og funktionsmåder giver udtryk for en lettere irrationel ideologi ude af kontakt med de basale mekanismer, som former kroppens politiske økonomi. Kroppens tvetydighed, og de følelser den vækker, kan man ikke få til forsvinde selv med det mest dedikerede purifikationsarbejde.

Referencer

- Alter, Joseph S. 2007: "The Once and Future "Apeman". Chimeras, Human Evolution, and Disciplinary Coherence". *Current Anthropology*, 48 (5), s. 637-652.
- Bakhtin, Mikhail 1965: *Rabelais and His World*. The Massachusetts Institute of Technology Press.
- Becker, Gary 2009: "Allowing sale of organs will increase the number of donations". Laura K. Egen Dorf (ed.): *Organ donation. Opposing viewpoints*. Gale Cengage Learning, s. 61-67.
- Becker, Gary S. & Julio Jorge Elias 2007: "Introducing incentives in the market for live and cadaveric organ donations". *Journal of Economic perspectives*, 21 (3), s. 3-24.
- Bird-David, Nurit 2004: "Illness-images and joined beings. A critical/Nayaka perspective on intercorporeality". *Social Anthropology*, 12 (3), s. 325-339.

31 Becker 2009; Cherry 2005; Taylor 2005.

- Bodenhorn, Barbara & Gabriele von Bruck 2006: "Entangled in histories": an introduction to the anthropology of names and naming". Gabrielle von Bruck & Barbara Bodenhorn (eds.): *The anthropology of names and naming*. Cambridge University Press, s. 1-30.
- Bolton, Christopher 2008: "Introduction: The Limits of "The Limits of the Human"". Frenchy Lunning (ed.): *Limits of the Human*. University of Minnesota Press, s. xi-xvi.
- Bynum, Caroline Walker 1991: *Fragmentation and Redemption: Essays on Gender and the Human Body in Medieval Religion*. Zone Books.
- Bynum, Caroline Walker 1995: *The Resurrection of the Body in Western Christianity, 200-1336*. Columbia University Press.
- Callon, Michael 1998: "Introduction: The Embeddedness of Economic Markets in Economics". *The Laws of the Markets*. Blackwell Publishers, s. 1-57.
- Carrier, James G. (ed.) 1997: *Meanings of the Market. The Free Market in Western Culture*. Berg.
- Carrithers, Michael, Steven Collins & Steven Lukes 1985: *The Category of the Person. Anthropology, Philosophy, History*. Cambridge University Press.
- Cheney, Annie 2006: *Body Brokers. Inside America's underground trade in human remains*. Broadway Books.
- Cherry, Mark J. 2005: *Kidney for sale by owner. Human organs, transplantation, and the market*. Georgetown University Press.
- Det Etiske Råd 2006: *Det Etiske Råds svar på kirkeministerens henvendelse om varmegenvinding fra krematorier*. Det Etiske Råd.
- Dickenson, Donna 2007: *Property in the Body: Feminist Perspectives*. Cambridge University Press.
- Douglas, Mary 1995: *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. Routledge.
- Doyle, Richard 2003: *Wetwares: Experiments in Postvital Living*. University of Minnesota Press.
- Elias, Norbert 1994: "State formation and civilization". Norbert Elias: *The civilizing process*. Blackwell, s. 257-544
- Fabre, Cecile 2006: *Whose body is it anyway?* Clarendon Press.
- Geertz, Clifford 1973: "Person, Time, and Conduct in Bali". Clifford Geertz: *The interpretation of Cultures*. Basic Books, s. 345-359.
- Goodwin, Michele 2006: *Black Markets: The Supply and Demand of Body Parts*. Cambridge University Press.
- Gottweis, Herbert, Kathrin Braun, Yrjö Haila, Marteen Hajer, Anne Loeber, Ingrid Metzler, Larry Reynolds, Susanne Schultz & Bronislaw Szerszynski 2008: "Participation and the New Governance of Life". *BioSocieties*, 3, s. 265-286.

- Haraway, Donna 1991: "The Biopolitics of Postmodern Bodies: Constitutions of Self in Immune Systems Discourse". Donna Haraway: *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. Free Association Books, s. 203-254.
- Haraway, Donna J. 2008: *When Species Meet*. University of Minnesota Press .
- Hart, Keith 1990: "The Idea of Economy: Six Modern Dissenters". Roger Friedland & A.F. Robertson (eds.): *Beyond the Marketplace: Rethinking Economy and Society*, Aldine de Gruyter, s. 137-160.
- Haskell, Thomas 1985: "Capitalism and the origins of the humanitarian sensibility, Part 2." *The American Historical Review*, 90 (3), s. 547-566.
- Hecht, Jennifer M. 2003: *The end of the soul. Scientific modernity, atheism, and anthropology in France*. Columbia University Press.
- Helmreich, Stefan 2008: "Species of Biocapital". *Science as Culture*, 17 (4), s. 463-478.
- Hoeyer, Klaus 2007: "Person, Patent and Property: A Critique of the Commodification Hypothesis". *BioSocieties*, 2 (3), s. 327-348.
- Hoeyer, Klaus, Snif Nexoe, Mette Hartlev & Lene Koch: "Embryonic Entitlements: Stem Cell Patenting and the Co-production of Commodities and Personhood". *Body & Society*, 15 (1), s. 1-24.
- Holland, Suzanne 2001: "Contested Commodities at Both Ends of Life: Buying and Selling Gametes, Embryos, and Body Tissues". *Kennedy Institute of Ethics Journal*, 11 (3), s. 263-284.
- Hyatt, George W. 1976: "The Founding of the U.S. Navy Tissue Bank". *Transplantation Proceedings*, 8 (2, Supplement 1), s. 17-20.
- Ihde, Don 2002: *Bodies in Technology*. University of Minnesota Press.
- IMCC 2011: "Dissektionsturen". <http://imcc.dk/aktiviteter/udveksling-og-klinikophold/dissektionsturen/>, sidst besøgt, 15. juli 2011.
- Indenrigs- og Sundhedsministeriet 2006: *Lov om Krav til Kvalitet og Sikkerhed ved Håndtering af Humane Væv og Celler (Vævsloven)*, s. 1-11.
- Ingold, Tim 1988: "Introduction". Tim Ingold (ed.): *What is an animal?*. Unwin Hyman, s. 1-16.
- Kaufman, Sharon R., & Lynn M. Morgan, 2005: "The Anthropology of the Beginnings and Ends of Life". *Annual Review of Anthropology*, 34, s. 317-341.
- Kelly, Sean D. 2003: "Merleau-Ponty on the body". Michael Proudfoot (ed.): *The Philosophy of the Body*. Blackwell Publishing, s. 62-76.
- Kimbrell, Andrew 1993: *The Human Body Shop: The Engineering and Marketing of Life*. Harper Collins Religious.
- Kirkeministeriet 2001: *Cirkulære om proteser o. lign., der ikke kan anbringes i askeurner*.
- Kristeva, Julia 1982: *Powers of Horror. An Essay on Abjection*. Columbia University Press.

- Kroløkke, Charlotte 2009: "Click a donor: viking masculinity on the line". *Journal of consumer culture*, 9 (7), s. 7-30.
- Laporte, Dominique 2000: *History of shit*. The MIT Press.
- Latour, Bruno 1987: *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society*. Harvard University Press.
- Latour, Bruno 1993: *We have never been modern*. Harvard University Press.
- Leach, Edmund 1958: "Magical Hair". *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 88 (2), s. 147-164.
- Leder, Drew 1990: *The Absent Body*. The University of Chicago Press.
- Lock, Margaret 2000: "On Dying Twice: Culture, Technology and the Determination of Death". Margaret Lock, Allan Young & Alberto Cambrosio (eds.: *Living and Working with the New Medical Technologies. Intersections og Inquiry*. Cambridge University Press, s. 233-262.
- Løje, Jette og Jens Stürup: "Regionalt knoglebankssamarbejde i H:S, opgørelse 1997-2001". *Ugeskrift for Læger*, 166 (22), 2152-2155.
- MacDonald, Helen 2006: *Human Remains. Dissection and its Histories*. Yale University Press.
- Macewen, W. 1881: "Observations concerning Transplantation of Bone. Illustrated by a Case of Inter-Human Osseous Transplantation, Whereby over two-Thirds of the Shaft of a Humurus Was restored". *Proceedings of the Royal Society of London*, 32, s. 232-247.
- Madsen, Helle B. 2010: "Transplantation og obduktion". *Sundhedsret*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Mason, J.K., & Graham Laurie 2001: "Consent or Property? Dealing with the Body and its Parts in the Shadow of Bristol and Alder Hey." *The Modern Law Review*, 64 (5), s. 710-729.
- Mauss, Marcel 2000: *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. Routledge.
- McHanwell, Stephen, E. Brenner, A.R.M. Chirculescu, Jan Drukker, H. van Mameren, G. Mazzotti, D. Pais, F. Paulsen, O. Plaisant, Maitre M. Caillaud, E. Laforet, B.M. Riederer, J.R. Sañudo, J.L. Bueno-Lopez, F. Doñate-Oliver, P. Sprumont, G. Teofilovski-Parapid & B.J. Moxham 2008: "The legal and ethical framework governing Body Donation in Europe – A review of current practice and recommendations for good practice. *Eur J Anat*, 12 (1)s. 1-24.
- Merleau-Ponty, Maurice 2002: *Phenomenology of perception*. Routledge.
- Ministeriet for Sundhed og Forebyggelse, Sundhedsstyrelsen, Ledelsesforum for Medicinsk Sundhedsforskning, & Forsknings- og Innovationsstyrelsen 2008: *Dansk Sundhedsforskning – Status og perspektiver*. Ministeriet for Sundhed og Forebyggelse.
- Mohr, Sebastian 2011: "What does one wear to a sperm bank? Negotiations of sexuality in sperm donation". *kuckuck. Notizen zur Alltagskultur*, 2, s. 36-42.

- OECD 2005: *Proposal for a major project on THE BIOECONOMY IN 2030: A Policy Agenda*. OECD.
- Pavia, Will 2006: "How Danish sperm is conquering the world. The Vikings are coming. As sperm donations in Britain slow to a trickle, Denmark has become the sperm powerhouse of Europe". *The Times*.
- Rabinow, Paul 1992: "Severing the ties: Fragmentation and dignity in late modernity". *Knowledge and Society: The Anthropology of Science and Technology*, 9, s. 169-187.
- Radin, Margaret J. 1996: *Contested Commodities*. Harvard University Press.
- Rajan, Kaushik S. 2006: "Introduction. Capitalisms and Biotechnologies". Kaushik Rajan: *Biocapital. The Constitution of Postgenomic Life*. Duke University Press, s. 1-36.
- Rheinberger, Hans-Jörg 2000: "Beyond Nature and Culture: Modes of Reasoning in the Age of Molecular Biology and Medicine". Margaret Lock, Allan Young & Alberto Cambrosio (eds.): *Living and Working with the New Medical Technologies. Intersections and Inquiry*. Cambridge University Press, s. 19-30.
- Richardson, Ruth 2000: *Death, Dissection and the Destitute*. The University of Chicago Press.
- Rose, Nikolas 2009: *Livets politik. Biomedicin, magt og subjektivitet i det 21. århundrede*. Dansk Psykologisk Forlag.
- Sanner, Margareta 1994: "A comparison of public attitudes toward autopsy, organ donation, and anatomic dissection". *JAMA*, 271 (4), s. 284-288.
- Sappol, Michael 2004: *A Traffic of Dead Bodies. Anatomy and Embodied Social Identity in Nineteenth-Century America*. Princeton University Press.
- Scheper-Hughes, Nancy & Loïc J.D. Wacquant (eds.) 2002: *Commodifying Bodies*. Sage.
- Sharp, Lesley A. 2007: *Bodies, commodities, and biotechnologies. Death, mourning, and scientific desire in the realm of human organ transfer*. Columbia University Press.
- Squier, Susan M. 2004: *Liminal Lives*. Duke University Press.
- Strathern, Marilyn 2004: *Partial connections*. AltaMira Press.
- Svendsen, Mette N. 2007: "Between Reproductive and Regenerative Medicine: Practising Embryo Donation and Civil Responsibility in Denmark". *Body & Society*, 13 (4), s. 21-45.
- Svendsen, Mette N. 2011: "Articulating Potentiality: Notes on the Delineation of the Blank Figure in Human Embryonic Stem Cell Research". *Cultural Anthropology*, 26 (3), s. 414-437.
- Svendsen, Mette N. & Lene Koch 2008: "Unpacking the 'Spare Embryo': Facilitating Stem Cell Research in a Moral Landscape". *Social Studies of Science*, 38(1), 93-110.

- Taylor, James 2005: *Stakes and kidneys. Why markets in human body parts are morally imperative*. Ashgate, Hampshire.
- Titmuss, Richard 1997: *The Gift Relationship. From Human Blood to Social Policy*. The New Press, New York.
- Turner, Victor 1967: "Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites de Passage". *The forest of symbols. Aspects of Ndembu Ritual*, s. 93-111.
- Waldby, Catherine & Robert Mitchell 2006: *Tissue Economies. Blood, Organs, and Cell Lines in Late Capitalism*. Duke University Press.
- Wilkinson, Stephen 2003: *Bodies for sale. Ethics and exploitation in the human body trade*. Routledge.
- Wolfe, Cary 2010: *What is posthumanism?* University of Minnesota Press.
- Wolputte, Steven van 2004: "Hang on to Your Self: Of Bodies, Embodiment, and Selves". *Annual Review of Anthropology*, 33, s. 251-269.

The Political Economy of the Body. Drawing the Frontier between Individual, Body and Commodity in Medical Development Systems

Today, the medico industry is considered the largest export sector of Denmark, and the medical knowledge, on which it is based, requires access to bodies and human biological material. This material and these bodies are thus in a certain sense economic resources. At the same time, they are typically regarded as parts of individuals – of subjects. In certain situations, this duality becomes problematic. You cannot buy and sell "body parts"; individuals may own, but cannot be owned. It is, however, no easy task to keep the-body-as-subject separate from the-body-as-object, and the medical routine work is full of hybrids. In the present article, we discuss historically specific ways in which to create distinctions in the tension between being a patient who is the target for intervention, and supplying material for the treatment of others. We focus on the hip as a bone and as a metal prosthesis, where it becomes the subject of exchange. With the article, we specifically wish to underline the necessity of recognizing the basic ambiguity surrounding the body, and the meaning of this ambiguity for how we organize the exchange of everything which is neither subject nor an unambiguous object.